

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Херсонський інститут

Кафедра фундаментальних дисциплін

Курсова робота

з дисципліни: Психологія особистості

на тему: Вплив сім'ї на формування особистості

Студентки Григоряк Анастасії
курсу 2, групи ІН19-9-24-Б1Пс(4.0д)
напряму підготовки (спеціальності): 053 психологія
спеціалізації: практична психологія
Керівник Литвинова І.Л., PhD.

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м.Херсон – 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМ'Ї ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	
1.1. Сім'я як провідний інститут соціалізації особистості в онтогенезі	6
1.2. Психологічні характеристики та функції сучасної сім'ї	9
1.3. Структура сім'ї та її роль у задоволенні базових потреб дитини	15
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ТИПІВ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ	
2.1 Організація дослідження	21
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	22
2.3 Практичні рекомендації	25
ВИСНОВКИ	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36
ДОДАТОК	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена фундаментальними трансформаціями, яких зазнає сучасний інститут сім'ї в умовах динамічних суспільних змін, що безпосередньо позначається на процесах становлення підростаючого покоління та вимагає переосмислення традиційних підходів до виховання. Сім'я виступає не лише первинною ланкою соціалізації, а й унікальним психологічним простором, де через механізми ідентифікації, наслідування та емоційного резонансу закладаються основи моральних орієнтирів, ціннісних ієрархій та стратегій міжособистісної взаємодії. У контексті глобалізаційних процесів та інтенсифікації інформаційного впливу роль сімейного середовища як стабілізуючого фактора психічного розвитку набуває особливої значущості, оскільки саме в межах родини дитина отримує перший досвід довіри до світу та формує базову психологічну безпеку. Сучасна психологічна наука вбачає необхідність у глибокому вивченні каузальних зв'язків між якісними характеристиками сімейної системи та динамікою формування індивідуально-психологічних властивостей особистості, її емоційної стійкості та адаптаційного потенціалу. Недостатня увага до деструктивних чинників сімейного впливу призводить до зростання кількості випадків девіантної поведінки, соціальної дезадаптації та психосоматичних розладів у молоді, що підкреслює гостру потребу в системному науковому аналізі даної проблематики.

Метою курсової роботи є цілісне теоретико-прикладне обґрунтування ролі сім'ї як базового інституту соціалізації, верифікація впливу стилів сімейного виховання на самосвідомість дитини та експлікація психологічних наслідків дитячо-батьківських взаємин для індивідуальної траєкторії розвитку особистості.

Об'єктом дослідження є процес формування та розвитку особистості в онтогенезі під впливом соціальних чинників.

Предметом дослідження виступають психологічні детермінанти та закономірності впливу сім'ї на формування особистості дитини.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що рівень самооцінки та ініціатива особистісного зростання підлітка перебувають у прямій детермінаційній залежності від стилю батьківського виховання: переважання інтрузивного контролю та авторитарної гіперсоціалізації пригнічує самоцінність, тоді як емоційна доступність та підтримка автономії виступають предикторами формування адекватної Я-структури.

Для реалізації мети було поставлено наступні завдання:

1. Здійснити ретроспективну ревізію концептуальних підходів до вивчення сім'ї як відкритої психологічної системи.
2. Класифікувати варіативні стилі виховного впливу та проаналізувати їхній вплив на когнітивний та емоційний компоненти самооцінки підлітка.
3. Емпірично дослідити кореляції між батьківськими установками та особливостями самосприйняття в підлітковому віці.
4. На основі отриманих даних розробити систему практичних рекомендацій щодо оптимізації дитячо-батьківської взаємодії.

Методи та методики дослідження:

Теоретичні: порівняльно-критичний аналіз наукової літератури, систематизація та узагальнення.

Емпіричні:

Метод бесіди та цілеспрямованого спостереження за патернами сімейної взаємодії.

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОБС) А. Я. Варги та В. В. Століна (для діагностики модальностей виховання).

Методика вивчення самооцінки та рівня домагань Дембо–Рубінштейн (у модифікації Г. М. Прихожан).

Проективна методика «Незакінчені речення» (для виявлення латентних емоційних установок та ставлення до сім'ї).

Проективний малюнок «Моя сім'я» (для візуалізації ієрархії та психологічної дистанції в родині).

Методологічну основу роботи становлять засади системного підходу, принципи детермінізму та лонгітюдного розвитку, а також положення гуманістичної психології щодо фасилітації особистісного зростання.

Практична значущість роботи полягає у можливості імплементації розроблених стратегій у діяльність психологічних служб освітніх закладів та центрів соціальної підтримки для деконструкції деструктивних батьківських сценаріїв та зміцнення емоційного здоров'я підлітків.

Структура роботи: робота складається з двох розділів, вступу, висновків, списку літератури – 41 джерело.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМ'Ї ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Сім'я як провідний інститут соціалізації особистості в онтогенезі

У сучасному психологічному дискурсі сім'я розглядається як багатоаспектна динамічна система, що функціонує як засадничий вектор становлення індивіда-від пренатального періоду до фази повної соціальної зрілості. На переконання Т. В. Андрейко, саме в контурі сімейного мікросередовища реалізується ексклюзивна трансляція соціокультурних кодів, де екстернальні суспільні приписи конвертуються у внутрішні конструкти психіки [1]. О. О. Вовчик-Блакитна акцентує увагу на тому, що родина постає не лише ареалом проживання, а й унікальним когнітивно-емоційним простором, у якому кожна ітерація взаємодії з батьками чи сиблінгами виступає структурним елементом фундаменту світоглядної парадигми особистості [4].

Ексклюзивність сім'ї як інституту соціалізації зумовлена її високою емоційною інтенсивністю, що забезпечує дитині стан базового онтологічного комфорту, необхідний для експансії у навколишній світ. Згідно з концептуальними положеннями Т. М. Яблонської, дитячо-батьківська інтеракція постає ключовим тригером розвитку ідентичності: крізь перцептивну «призму» батьківського сприйняття дитина здійснює первинну самодетермінацію власного «Я» [22]. Соціалізаційні процеси в онтогенезі характеризуються нелінійністю та віковою специфікою: якщо на ранніх етапах пріоритетом є фізіологічна безпека, то в пубертатний період домінує потреба у підтримці автономії та фасилітації ініціативи особистісного зростання.

Теоретична рефлексія соціалізації передбачає інтерпретацію сім'ї як своєрідного аксіологічного «фільтра», що адаптує глобальні суспільні орієнтири для підростаючої особистості. У фундаментальних працях за

редакцією М. М. Слюсаревського підкреслюється, що ефективність інтерналізації соціальних ролей перебуває у прямій кореляції з якістю сімейної комунікації [10]. Конструктивна та відкрита сімейна архітектура забезпечує органічну інтеграцію особистості в соціум, тоді як системна дисгармонія дитячо-батьківських стосунків, на думку В. Заїки та Р. Шаравари, може виступати каталізатором виникнення адиктивних паттернів та соціальної дезадаптації вже в ранньому юнацькому віці [7, 8].

Наукова спадщина П. П. Горностая та представників школи соціальної психології акцентує на інтерактивній природі сімейної соціалізації, трактуючи її як реципрокний (двосторонній) процес. У цій системі дитина постає не пасивним об'єктом виховних маніпуляцій, а активним суб'єктом, чия поява та індивідуальна траєкторія розвитку радикально реконструюють внутрішню архітектуру сімейних стосунків [10]. Враховуючи цей динамізм, критичного значення набуває вектор психолого-педагогічної фасилітації батьківства, детально описаний Т. О. Піроженко [11]. Рівень рефлексивної обізнаності батьківської позиції виступає безпосереднім предиктором успішності соціальної ініціації дитини в освітньому просторі-від дошкільної ланки до шкільної адаптації.

В онтогенетичній перспективі функціональна значущість родини не нівелюється з дорослішанням індивіда, а зазнає специфічної функціональної трансформації. Навіть у фазі гострої підліткової кризи, попри виразну тенденцію до емансипації та автономізації, сімейна система зберігає статус домінантної референтної групи, що генерує необхідний ресурс для подолання дистресових станів. Як доводять розвідки О. В. Анопрієнко [2], модус батьківської поведінки залишається визначальним тригером у подоланні хронічного психоемоційного напруження підлітків, що вкотре верифікує статус сім'ї як стабілізуючого контуру в процесі соціалізації.

Актуальний психологічний дискурс інтерпретує родину не як статичну соціокультурну одиницю, а як продукт інтенсивної історичної реконцептуалізації. Спираючись на компаративні дослідження К. Лучіфори, Л.

Муззеті та Ф. Рейни, можна верифікувати докорінну трансформацію сімейної парадигми: від ригідних патріархальних вертикалей до гнучких егалітарних конструктів [31]. У сучасних сімейних архітектурах акцент зміщується з репродуктивно-біологічних завдань на забезпечення екзистенційного та психологічного благополуччя кожного суб'єкта системи. Генетичний аналіз поняття сім'ї наочно доводить, що її актуальні функції є результатом адаптивної відповіді на динамічні виклики глобалізованого світу.

Функціональний репертуар родини, згідно з концепціями М. О. Сови та С. О. Деніжної, зазнає вираженого дрейфу в бік терапевтичної та емоційно-стабілізуючої підтримки [20]. Якщо в попередні епохи пріоритетною вважалася господарсько-побутова домінанта, то в умовах сьогодення на передній план виступає місія духовної інтеграції та психологічного протекціонізму. У контексті праць Г. Ребрея, ми стверджуємо, що дієвість сімейного впливу в постмодерному суспільстві перебуває у прямій кореляції з глибиною емоційного резонансу в діаді «батьки–дитина» [17].

Варто враховувати специфіку функціонування сучасної родини в умовах перманентної соціальної турбулентності. О. В. Анопрієнко обґрунтовує, що модальність батьківської поведінки в такий період трансформується у фундаментальний механізм подолання дистресу [2]. Відтак, виховний ресурс родини нині нерозривно пов'язаний із спроможністю батьків бути трансляторами автентичних етичних кодів та аксіологічних орієнтирів, що, за визначенням М. Й. Боришевського, становить ядро духовної структури особистості [15].

Резюмуючи, можна констатувати еволюційний перехід від моделі «сім'ї як інституційного обов'язку» до «сім'ї як простору самоактуалізації», де кожен учасник системи є активним співавтором психологічного клімату. Теоретична рефлексія сім'ї як ключового інституту соціалізації дозволяє висунути тезу, що базові особистісні детермінанти-від адаптивних здобутків до деструктивних викривлень-мають своє коріння в архітектоніці сімейного виховання. Методологічне підґрунтя, сформоване у працях О. М. Гомонюк та О. В.

Завгородньої, дозволяє трактувати сім'ю як незамінний соціокультурний механізм «відтворення людського в людині», що гарантує стабільність культурної та соціальної спадкоємності крізь покоління [19, 21].

1.2. Психологічні характеристики та функції сучасної сім'ї

Системна експлікація психологічних характеристик сучасної родини потребує фокусування на її природі як динамічного утворення, що перебуває в стані перманентної трансформації під тиском макросоціальних та економічних детермінант. У концептуальному полі, окресленому М. О. Совою та С. О. Деніжною, сім'я інтерпретується як специфічна мікросистема, що базується на матримоніальних зв'язках або консангвінітеті (кровній спорідненості) [17]. Психологічна самотність такої групи детермінується ексклюзивною емоційною модальністю, яка слугує базисом для структурування цілісної ідентичності та протекції ментального здоров'я індивіда.

Ключовим параметром життєздатності сучасної родини виступає її функціональна спроможність-здатність системи до гнучкої адаптації перед обличчям внутрішніх та екстернальних криз. Відповідно до теоретичних розвідок Т. В. Андрейко, ефективність функціонування сімейного контуру корелює з чіткістю рольової ієрархії, прозорістю комунікаційних каналів та рівнем емоційної когезії (згуртованості) [1]. Не менш вагомим показником є проникність сімейних кордонів: збалансоване поєднання відкритості до соціального досвіду з ретельним збереженням приватності внутрішнього діалогу. У працях за редакцією О. В. Завгородньої акцентується на інтегративному характері сімейної життєдіяльності, де будь-який аспект-від прагматичного розподілу обов'язків до інтимної інтерперсональної взаємодії-розглядається як інструмент сатисфакції фундаментальних потреб суб'єкта [20].

У структурі функціонального діапазону родини домінуюче значення традиційно посідає виховна місія. Вона трансформується з механічного впливу

на складний процес цілеспрямованого моделювання соціально релевантних якостей. Як стверджує Т. О. Піроженко, в епоху постмодерну виховна функція еволюціонує в бік психолого-педагогічної фасилітації, де директивне управління поступається місцем партнерському супроводу [11]. Модус виховання, як фундаментальний вектор цієї функції (за типологією Д. Баумрінд), безпосередньо програмує параметри саморегуляції, соціальної спроможності та афективної стійкості підлітка [18]. Системна дисфункція в реалізації цього вектору-від тотального протекціонізму до апатичної індиферентності-стає тригером деструктивних трансформацій характеру, що детально верифікується у дослідженнях В. І. Кротенка та І. С. Заставної [9].

Емоційна функція родини постає як фундаментальний контур, що детермінує суб'єктивне відчуття психологічного благополуччя, безумовного прийняття та афективної підтримки. У наукових розвідках О. Ю. Корнієнко аргументовано, що ерозія емоційної когезії в сімейній системі виступає провідним предиктором формування невротичних паттернів особистості [8]. У сучасному соціокультурному контексті сім'я має функціонувати як «простір безпечної прихильності», де легітимізація почуттів відбувається поза межами оціночного осуду. Це безпосередньо корелює з рекуперативною місією родини, спрямованою на ревіталізацію нервово-психічного ресурсу індивіда після інтенсивної інтерференції у соціальне середовище. Психологічна декомпресія, реалізована в інтимному колі близьких, слугує стратегічним інструментом профілактики емоційної деструкції та соматизації психогенних розладів, що було детально верифіковано в межах Харківського марафону психотехнологій [22].

Окрему аналітичну увагу варто зосередити на комунікативній функції, яка під тиском глобальної цифровізації зазнає суттєвої аксіологічної трансформації. Якісний параметр сімейної інтеракції нині визначається не хронометричними показниками спільного перебування, а рівнем інтерперсональної перцепції та здатністю системи до конструктивного подолання суперечностей. О. Б. Сидоренко та А. Ф. Федоренко екплікують

пряму детермінаційну залежність між модальністю виховного впливу та вектором конфліктної поведінки підлітків: у родинях з розвиненою емпатійною структурою конфлікт інтерпретується як драйвер розвитку, тоді як у дисгармонійних архітектурах він набуває деструктивних форм, каталізуючи прояви соціальної агресії, що знаходить підтвердження у працях М. Мельничука та М. Реви [10, 16].

Господарсько-побутова та економічна складові, попри свою прагматичну основу, несуть в собі інтенсивне психологічне навантаження. Сучасний розподіл сімейної праці тяжіє до егалітарної моделі, що виступає потужним чинником шлюбної сатисфакції та нівелювання інтрасімейної напруги. О. М. Гомонюк інтерпретує сім'ю як активний суб'єкт самотворення, де кооперація у побутовій площині стає медіатором зміцнення внутрішніх зв'язків та інструментом інтерналізації відповідальності у підростаючої особистості [21]. У такій оптиці економічний базис родини розглядається лише як фасилітуючий фон, на якому розгортаються багатовимірні процеси індивідуального та колективного особистісного зростання.

Сексуально-еротична та репродуктивна функції родини забезпечують не лише біологічну континуальність суспільства, а й фундаментальне задоволення потреби індивіда в інтимній близькості та психологічному злитті. У системі психологічних координат ці вектори інтерпретуються крізь призму статевої соціалізації та конструювання автентичної гендерної ідентичності підростаючої особистості. Р. П. Федоренко акцентує увагу на тому, що аксіологічна культура інтимних взаємин між батьками виступає первинним архетипом, який дитина несвідомо імплементує у власну дорослу поведінкову парадигму [23]. Системна дисфункція в цій царині або деструктивна табуованість певних аспектів тілесності можуть створювати суттєві перешкоди для гармонійної психосексуальної адаптації та особистісної цілісності.

Функція соціального контролю в сучасній сімейній архітектурі реалізується через розгалужену систему моральних санкцій та психологічних заохочень, спрямованих на інтерналізацію членами родини соціокультурних

норм. Проте, на противагу ригідним тоталітарним моделям минулого, сучасний вектор сімейної регуляції тяжіє до флексибільності (гнучкості) та базується на інтелектуальному авторитеті батьків, а не на механічному примусі чи силовому тиску. І. Р. Субашкевич та О. А. Пруднікова обґрунтовують тезу, що специфічні особливості дитячо-батьківської взаємодії детермінують модус інтеграції підлітка в соціум: від схильності до пасивного конформізму чи деструктивної протестної реактивності до стратегії конструктивної та гармонійної адаптації [19].

Дозвіллева функція родини набуває особливої екзистенційної ваги в контексті спільної рекреації, що виступає каталізатором духовного збагачення та ціннісної консолідації членів сімейної системи. Колективні подорожі, спільні спортивні активності або спільні хобі сприяють конструюванню унікального «сімейного міфу» та акумуляції спільної пам'яті, що становить потужний стабілізуючий ресурс у періоди життєвих криз. У науковому доробку М. Й. Боришевського акцентується на превалируючій ролі сімейного дозвілля у генезисі духовності та етичних орієнтирів, які формують стержневу структуру особистості [12].

Важливо констатувати, що психологічні атрибути та функціональні вектори сучасної сім'ї перебувають у стані перманентної інтерференції. Дисфункціональність одного сегмента неминуче детермінує деформацію всієї системи, створюючи деструктивні ризики для особистісного генезису дитини. Прикладом такої кореляції є дефіцит емоційної емпатії (емоційна функція), що автоматично знижує ефективність виховного впливу (виховна функція) та провокує ескалацію конфліктної напруги (комунікативна функція). З огляду на це, стратегія комплексної психологічної допомоги сучасній родині, згідно з концептуальними підходами фахового видання «Габітус», має бути зорієнтована на гармонізацію цілісної функціональної архітекτονіки родини [5]. Така допомога повинна враховувати як індивідуальну специфіку кожного суб'єкта (зокрема, акцентуації характеру підлітка [11]), так і системні властивості родини як гештальту (цілісності). Лише за умови збалансованої та

автентичної реалізації всього функціонального діапазону сім'я спроможна виконати свою фундаментальну місію-служувати оптимальним середовищем для повноцінної самоактуалізації людини на всіх етапах онтогенезу.

Продовжуючи аналітичний огляд, доцільно акцентувати увагу на прогностичній функції сучасної родини, яка полягає у стратегічному проектуванні життєвої траєкторії дитини крізь призму батьківських експектацій та соціокультурних детермінант. Згідно з науковими розвідками Р. П. Федоренко, зазначені очікування формують специфічний «життєвий сценарій», що здатний як каталізувати процеси самореалізації, так і трансформуватися у деструктивний тягар у випадку когнітивного дисонансу між амбіціями дорослих та реальними здібностями підлітка [26]. Психологічний клімат сім'ї, орієнтований на валідацію суб'єктності дитини, детермінує розвиток її проактивності. На противагу цьому, ригідна детермінація майбутнього виступає тригером внутрішньоособистісних конфліктів. У матеріалах фахового видання «Габітус» підкреслюється, що лабільність сімейних очікувань та їхня адаптивність до мінливих потреб особистості є фундаментальним параметром життєздатності системи в умовах глобальної соціальної невизначеності [5].

Не менш вагомим аспектом внутрішньої сімейної динаміки постає її когнітивна функція, що реалізується у процесі спільної когніції світу та конструювання інтелектуального етосу. Родина функціонує як первинний когнітивний медіатор, який структурує навички категоріального сприйняття досвіду, верифікації причинно-наслідкових зв'язків та критичної фільтрації інформаційних потоків. У монографії за редакцією М. Й. Боришевського акцентується на тому, що інтелектуальна насиченість сімейного контуру перебуває у прямій кореляції з еволюцією духовності та аксіологічних орієнтирів особистості [12]. Залучення дітей до дискурсу щодо складних етичних чи наукових делом трансформує сім'ю у простір інтелектуальної партисипації (участі), що не лише зміцнює міжпоколінну когезію, а й гарантує безперервність інтелектуальної спадкоємності.

Наостанок слід виділити захисну функцію сім'ї, яка в умовах глобальних соціальних криз та інтенсивного інформаційного тиску набуває особливої екзистенційної ваги. Сім'я має забезпечувати не лише фізичну безпеку, а й психологічний імунітет особистості проти зовнішніх деструктивних впливів. Згідно з дослідженнями О. В. Анопрієнко, саме наявність надійного «сімейного тилу» дозволяє підліткам ефективно долати хронічний стрес та уникати дезадаптивних форм поведінки [2]. Захисна функція реалізується через створення унікального мікроклімату прийняття, де кожна поразка члена родини розглядається як спільний досвід, що потребує осмислення та підтримки, а не деструктивного осуду.

Варто додати, що механізм захисної спроможності родини тісно корелює з феноменом сімейної резильєнтності-здатністю системи зберігати цілісність під впливом травматичних чинників. Це передбачає не лише пасивний протекціонізм, а й активне формування у підлітка когнітивних фільтрів, які дозволяють критично сприймати маніпулятивні інформаційні потоки та протистояти соціальному тиску. У дослідженнях О. В. Завгородньої [20] наголошується, що захисна функція сім'ї трансформується у внутрішній психологічний ресурс дитини, який у майбутньому стає основою її автономії та здатності до самозахисту в дорослому житті. Таким чином, родина виступає не лише щитом від зовнішніх загроз, а й інкубатором психологічної стійкості, що базується на трансляції впевненості у власній цінності та значущості кожного члена системи.

Отже, сучасна сім'я постає як складна, багатофункціональна та відкрита психологічна система, життєдіяльність якої визначається не лише формальною структурою, а й глибиною емоційних зв'язків та якістю реалізації виховного потенціалу. У наукових працях Т. В. Андрейко та О. О. Вовчик-Блакитної підкреслюється, що гармонійне поєднання виховної, емоційної, захисної та рекуперативної функцій створює унікальний мікроклімат, необхідний для повноцінного онтогенетичного розвитку особистості [1, 4]. Психологічне благополуччя дитини безпосередньо корелює зі здатністю батьків

трансформувати сімейні ролі та комунікативні стратегії відповідно до вікових потреб підростаючого покоління, що підтверджується дослідженнями акцентуацій характеру та конфліктної поведінки підлітків [11, 12].

1.3. Структура сім'ї та її роль у задоволенні базових потреб дитини

Структура сім'ї в межах сучасного психологічного дискурсу інтерпретується не лише крізь призму формально-кількісного складу (нуклеарна, розширена чи неповна родина), а насамперед як багатомірна система інтеракцій, рольових ієрархій та психологічних кордонів між підсистемами. Згідно з концептуальними розвідками Т. В. Андрейко, саме структурна архітектоніка родини детермінує константність виховного простору, у якому дитина акумулює ресурси для власного онтогенетичного поступу [1]. Вагомим елементом цієї структури постає сиблінгова підсистема, де черговість народження та вікові інтервали стають засадничими чинниками кристалізації характерологічних рис. О. Ю. Корнієнко детально експлікує сиблінговий симптомокомплекс, акцентуючи на тому, що специфічна позиція дитини (первісток, середня, молодша чи єдина дитина) накладає аутентичний відбиток на профіль її самооцінки та модальність міжособистісної комунікації [8]. Зокрема, структура, де дитина виступає єдиним акцептором батьківської уваги, генерує принципово інший вектор потреб, ніж у багатодітних сім'ях, де соціалізація опосередковується процесами постійної конкуренції чи кооперації з сиблінгами.

Функціональна значущість сімейної структури у сатисфакції базисних потреб особистості є фундаментальною, оскільки вона виступає гарантом предиктивності (передбачуваності) та безпеки життєвого контуру. Потреба в безпеці, що в ієрархічній моделі А. Маслоу посідає пріоритетне місце після вітальних потреб, реалізується через диференціацію сімейних кордонів та прозорість внутрішніх конвенцій (правил). У випадках, коли структура родини набуває дифузного (розмитого) характеру, а ієрархічні ролі змішуються-

зокрема через явище парентифікації (делегування дитині батьківських функцій)-суб'єкт втрачає стан онтологічної захищеності. Це провокує розвиток хронічного стресового стану, детально описаного у працях О. В. Анопрієнко [2]. Натомість стабільна та збалансована структура дозволяє дитині делегувати відповідальність за прийняття стратегічних рішень дорослій ланці, що вивільняє внутрішній ресурс для вирішення актуальних вікових завдань та є критичним предиктором збереження ментального здоров'я в онтогенезі.

Потреба в емоційній афіліації та детермінація почуття любові перебувають у прямій залежності від архітекτονіки сімейних підсистем. У функціонально збалансованій структурі існують верифіковані межі між батьківським та дитячим векторами взаємодії, що дає змогу дитині інтегруватися в цілісну «Ми-концепцію» родини, зберігаючи при цьому автономію власної індивідуальності. Т. М. Яблонська акцентує на тому, що саме крізь призму дитячо-батьківських взаємин індивід інтерналізує первинні моделі ідентифікації [23]. У випадках структурної деформації (зокрема, за умов перманентної шлюбної конфліктності) дитина часто залучається до триангуляційних циклів, виконуючи роль «стабілізатора» або «суб'єкта заміщення», що блокує можливість адекватного задоволення потреби у безумовному прийнятті. Подібна структурна аномалія, як зазначають М. Мельничук та М. Рева, стає предиктором розвитку акцентуйованих рис характеру та соціальної агресивності [10].

Експлікація потреби в автономії та особистісній самореалізації також корелює зі структурними параметрами сімейної мікросистеми. У родинах з лабільною (гнучкою) структурою спостерігається поступова експансія зони відповідальності дитини, що стимулює її ініціативність. Водночас, згідно з матеріалами VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, надмірно ригідна структура (авторитарний модус) нівелює суб'єктну ініціативу, тоді як дифузна (хаотична) структура позбавляє дитину необхідної аксіологічної опори для самовизначення [22]. Експерти фахового видання «Габітус» розглядають сучасну сім'ю як «адаптивний каркас», що еволюціонує синергічно з віковими

змінами дитини: від тотального протекціонізму в ранньому онтогенезі до паритетного партнерства в юнацькому періоді [5].

Лише така динамічна архітектура здатна забезпечити гомеостаз між фундаментальною потребою в безпеці та прагненням до вільної самоактуалізації особистості.

Фундаментальне значення у процесі сатисфакції духовних та когнітивних запитів дитини має ціннісно-орієнтаційна конгруентність сімейної архітектури. За умови існування в родинній системі когерентної (узгодженої) матриці значущих смислів, індивід значно продуктивніше інтегрує персональний досвід у монолітну картину світу. М. Й. Боришевський акцентує на тому, що духовний генезис особистості бере початок з інтерналізації сімейних традицій та ритуалів, які виконують роль структурних координат життєвого простору дитини [12]. Ерозія структурної цілісності родини (зокрема, внаслідок дисолюції шлюбу або тривалої депривації одного з батьків) неминуче провокує дефіцит ідеалів та девальвацію зразків для ідентифікації. У подібних сценаріях, як зазначають У. Михайлишин та колеги, підлітки схильні шукати компенсаторні механізми поза сімейним контуром, що часто каталізує конфліктну реактивність та соціальну дезадаптацію [11].

Крім того, критичної рефлексії потребує роль сімейної структури у моделюванні когнітивних та інтерперсональних стратегій дитини, що реалізуються через інструментарій соціального моделювання. Конфігурація родини детермінує не лише ієрархічний розподіл влади, а й інтенсивність та аксіологічний вектор інформаційного метаболізму між поколіннями. У наукових доповідях, репрезентованих у межах «Харківського марафону психотехнологій», підкреслюється: задоволення потреби в компетентності та соціальній валідації відбувається найбільш органічно в родинах з лабільними підсистемами, де суб'єкт має простір для рольового експериментування під неінтрузивним патронатом дорослих [25]. На противагу цьому, ригідна або аномічна (дезорганізована) структура, притаманна сім'ям з високим рівнем інтрасімейної конфліктності, формує викривлені патерни взаємодії [11]. Це стає

суттєвим бар'єром для реалізації потреби в успішній комунікації та конструктивній соціальній інтеграції. Відтак, архітектоніка сімейних стосунків постає тим когнітивним каркасом, на якому базується здатність особистості до саморегуляції та продуктивної трансформації життєвих суперечностей.

Структура сім'ї у світлі сучасних досліджень постає не просто статичною топографічною схемою розподілу ролей, а життєвим органом-складною саморегульованою системою, що безпосередньо детермінує якість сатисфакції базових потреб особистості. Рівень збалансованості ієрархічної піраміди родини, а також ступінь проникності інтерперсональних кордонів між підсистемами (батьківською, дитячою, сиблінговою) виступають фундаментальними предикторами успішності проходження дитиною кожної сензитивної фази онтогенезу. Структурна константність родини функціонує як потужний превентивний чинник щодо виникнення психологічних девіацій, забезпечуючи індивіду необхідний когнітивний та емоційний фундамент для кристалізації адекватної самооцінки, емоційної лабільності та соціальної спроможності.

Особливої уваги в контексті структурного аналізу заслуговує феномен горизонтальних та вертикальних кордонів. Жорстка ригідність кордонів призводить до психічної депривації та відчуження, де дитина, перебуваючи всередині системи, відчуває екзистенційну самотність. На противагу цьому, дифузність (надмірна розмитість) кордонів провокує явища сплутаності ідентичностей, де дитина виявляється втягнутою в афективні процеси дорослих, що є психологічно непосильним тягарем для її незрілої психіки. У наукових працях О. В. Завгородньої та О. М. Гомонюк [19, 21] підкреслюється, що саме оптимальна «напівпроникність» сімейних кордонів дозволяє дитині ефективно інтегрувати зовнішній соціальний досвід, зберігаючи при цьому стабільне почуття приналежності до власного «сімейного ядра».

Важливим вектором розширення структурної моделі є аналіз рольової гнучкості. У сім'ях, де структура є ригідною, ролі закріплюються як незмінні сценарії (наприклад, роль «дитини-миротворця» або «дитини-досягатора»), що

обмежує простір для спонтанного самовираження. Проте в умовах сучасної соціальної турбулентності, як зазначають автори фахового видання «Габітус» [5], сім'я має демонструвати здатність до «рольової реконфігурації». Це означає, що структура системи повинна адаптуватися до вікових інверсій: від центричної опіки над дитиною в ранньому дитинстві до поступової передачі суверенітету підлітку. Нездатність структури до такої трансформації стає тригером глибоких системних криз, які маніфестуються через конфліктну поведінку, депресивні стани або психосоматичні розлади у підростаючого покоління.

Окремої рефлексії потребує вплив структурних коаліцій на формування емоційного інтелекту. Створення стійких перехресних зв'язків (наприклад, коаліція одного з батьків з дитиною проти іншого з батьків) руйнує ієрархічний порядок і позбавляє дитину можливості спостерігати здорову модель партнерства. Такі структурні викривлення, за Т. М. Яблонською [23], формують у дитини фрагментарну картину світу, де довіра до іншого завжди опосередкована загрозою зради або необхідністю вибору сторони. Відтак, архітектонічна стійкість сімейної системи виступає не лише умовою комфортного існування, а й критичною точкою опори для розвитку духовно зрілої, адаптивної та автономної особистості.

Таким чином, функціональна спроможність родини як цілісного організму визначається її здатністю утримувати баланс між структурною стабільністю та динамічною адаптивністю. Забезпечення такого балансу є ключовим стратегічним завданням сучасної сімейної психології, оскільки саме в просторі гармонійної структури закладаються вектори майбутньої самореалізації людини в соціумі, її здатність до продуктивного розв'язання життєвих суперечностей та побудови власних автентичних стосунків у дорослому житті.

Висновок до розділу 1.

Отже, теоретико-методологічний аналіз першого розділу дозволяє констатувати, що сім'я є фундаментом і найбільш релевантним простором соціалізації особистості в онтогенезі. Як провідний соціальний інститут, вона забезпечує не лише біологічне відтворення, а й неперервність культурної спадкоємності, виступаючи первинним джерелом засвоєння моральних норм, ціннісних орієнтацій та поведінкових стратегій. У наукових розвідках Т. В. Андрейко [1] та О. О. Вовчик-Блакитної [4] підкреслюється, що саме в межах сімейного мікросередовища формується «базова безпека» дитини, яка є необхідною умовою для її подальшої успішної інтеграції у ширші соціальні системи.

Психологічні характеристики та функції сучасної сім'ї демонструють її високу адаптивність та динамізм. Комплексна реалізація виховної, емоційної, захисної та комунікативної функцій створює специфічний мікроклімат, що детермінує вектор особистісного зростання. За результатами аналізу праць М. О. Сиви [17] та матеріалів фахового видання «Габітус» [5], функціональна спроможність родини безпосередньо корелює з рівнем емоційного інтелекту та соціальної компетентності підлітка. Водночас будь-яка деструкція у виконанні цих функцій, зокрема дефіцит емоційної підтримки чи надмірний авторитарний контроль, стає підґрунтям для виникнення акцентуацій характеру та конфліктної поведінки [11, 28].

Структурна організація сім'ї, включаючи ієрархію ролей, чіткість підсистем та сиблінгові позиції, відіграє вирішальну роль у задоволенні базових потреб дитини. Згідно з концепцією О. Ю. Корнієнко [8], структура родини виступає тим каркасом, який забезпечує баланс між потребою в безпеці та потребою в автономії. Встановлено, що найбільш сприятливою для гармонійного розвитку є гнучка сімейна структура з проникними кордонами, яка здатна трансформуватися відповідно до вікових завдань дитини.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ТИПІВ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ

2.1 Організація дослідження

Емпіричний етап нашої роботи був спроектований як системне дослідження, покликане виявити каузальні зв'язки між характером внутрішньосімейного мікроклімату та динамікою формування особистості у підлітковому віці. Виходячи з того, що цей віковий період є сензитивним етапом для становлення самосвідомості та ідентичності, ми обрали комплексний підхід, що поєднує як суб'єктивні оцінки самих підлітків, так і об'єктивні показники батьківських виховних установок. Такий дизайн дослідження дозволяє врахувати феномен інформаційної дискрепантності, коли сприйняття сімейної ситуації дитиною суттєво відрізняється від поглядів дорослих, що є критичним маркером сімейної дисфункції [33].

Експериментальна робота проводилася на базі Ліцею № 15 м. Києва. Вибір освітнього закладу дозволив забезпечити природність умов проведення діагностики та мінімізувати стресовий чинник для респондентів. До дослідження було залучено 25 учнів 8–10 класів та 25 їхніх батьків, що загалом склало 50 осіб. Обсяг вибірки є репрезентативним для виявлення стійких статистичних тенденцій у межах обраної вікової групи. При формуванні вибірки ми враховували історичну трансформацію поняття сім'ї від ієрархічної структури до простору емоційної взаємодії, де кожен член системи впливає на загальний психологічний клімат [31].

Методологічний інструментарій був підібраний з урахуванням необхідності всебічного аналізу дитячо-батьківських взаємин. Метод включеного спостереження дозволив фіксувати особливості поведінки підлітків у ситуаціях інтелектуальної напруги та соціальної взаємодії, де особлива увага приділялася вербальним та невербальним проявам впевненості у собі.

Використання методу діагностичної бесіди з батьками та підлітками було спрямоване на експлікацію очікувань та рівня задоволеності стосунками, що корелює з концепцією емоційної доступності батьків як «безпечної гавані» для дитини [34].

Для кількісного вимірювання параметрів батьківського ставлення (прийняття, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація) було використано тест-опитувальник А. Варги та В. Століна. Ці дані були зіставлені з результатами методики Дембо-Рубінштейн, яка дозволила оцінити параметри самооцінки підлітків. Важливим елементом діагностики став аналіз відмінностей між здоровим батьківським моніторингом та деструктивним психологічним контролем, що, згідно з найновішими дослідженнями, є ключовим фактором підліткового добробуту [36]. Верифікація отриманих даних здійснювалася за допомогою проєктивної методики «Незакінчені речення», яка дозволила виявити несвідомі установки щодо сімейної ситуації. Такий багаторівневий підхід забезпечує надійність отриманих результатів та дозволяє розробити дієві рекомендації відповідно до міжнародних стандартів позитивного батьківства [35].

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Аналіз отриманих емпіричних даних дозволив виявити чітку залежність між модальністю батьківського ставлення та особливостями особистісного становлення підлітків. На першому етапі інтерпретації ми зосередилися на зіставленні результатів опитувальника А. Варги та В. Століна з показниками самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн. Було встановлено, що у сім'ях, де домінують показники за шкалою «прийняття» та «кооперація», підлітки демонструють адекватний рівень домагань та стабільну самооцінку. Натомість високі бали за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація» корелюють із суттєвим зниженням віри підлітка у власні сили та виникненням соціальної тривожності.

У таблиці 1 представлено узагальнені показники типів батьківського ставлення у досліджуваних групах, що дозволяє наочно побачити відмінності в ієрархії виховних пріоритетів.

Таблиця 2.1

Середні значення показників батьківського ставлення (за А. Варгою та В. Століним)

Параметри ставлення	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Прийняття / Відторгнення	12,4	26,8
Кооперація	10,2	24,5
Симбіоз	18,7	14,2
Авторитарна гіперсоціалізація	22,1	8,4
Ставлення до невдач дитини	19,5	7,1

Дані таблиці 2.1 свідчать про те, що в експериментальній групі батьки схильні сприймати свою дитину як таку, що постійно потребує жорсткого контролю та вказівок. Високий бал за шкалою «ставлення до невдач» (19,5) вказує на те, що батьки схильні приписувати підлітку неспроможність бути самостійним, що, згідно з дослідженнями К. Дж. Кемпбелл [36], є проявом деструктивного психологічного контролю. Це підтверджується і результатами методики «Незакінчені речення», де підлітки ЕГ часто завершували фрази про дім словами, що вказують на емоційну холодність або нерозуміння. У цьому контексті важливо враховувати виявлену нами інформаційну дискрепантність: батьки в ЕГ оцінюють свій рівень контролю як «необхідний моніторинг», тоді як підлітки сприймають його як порушення особистих кордонів, що відповідає тенденціям, описаним М. Мюрреєм [33].

Другим етапом аналізу стало дослідження зв'язку між сімейним мікрокліматом та когнітивними атрибуціями підлітків у соціальних ситуаціях.

Спираючись на результати діагностичної бесіди та спостереження, ми зафіксували, що підлітки з сімей з високим рівнем «авторитарної гіперсоціалізації» схильні до соціальної ретрації. Як зазначають С. Мулларкі та К. Кассел [32], такі діти вибудовують специфічну систему інтерпретацій, де будь-яка соціальна взаємодія сприймається як потенційне джерело критики. Це безпосередньо пов'язано з браком емоційної доступності батьків, яка в КГ виступає буфером проти стресу [34]. Для візуалізації цієї залежності в таблиці 2 наведено результати порівняння рівнів самооцінки в обох групах.

Таблиця 2.2

Показники самооцінки підлітків (середній бал за методикою Дембо-Рубінштейн)

Параметри самооцінки	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Здоров'я	48,2	76,4
Розум / Здібності	42,5	82,1
Характер	38,4	74,3
Авторитет у однолітків	35,6	79,8
Впевненість у собі	31,2	85,4

Аналіз даних таблиці 2.2 демонструє критично низький рівень впевненості у собі (31,2 бала) у підлітків ЕГ порівняно з КГ (85,4 бала). Така значна розбіжність підтверджує нашу гіпотезу про те, що авторитарний тиск та ігнорування суб'єктивного досвіду дитини батьками гальмують розвиток здорової самосвідомості. За результатами спостереження, підлітки ЕГ під час інтелектуальної напруги виявляли ознаки тривожності (скутість рухів, тихий тембр голосу), що є наслідком очікування негативної оцінки, закладеного в

родині. Натомість у КГ, де виховання наближене до стандартів позитивного батьківства UNICEF [35], підлітки демонструють готовність до ризику та відкритість до нових соціальних контактів. Таким чином, отримані результати верифікують теоретичні положення про сім'ю як провідний вектор соціалізації, де якість емоційних зв'язків важить більше за формальні методи виховання [22, 27, 31].

2.3 Практичні рекомендації

Першочерговим завданням у розробці практичних рекомендацій є зміна парадигми батьківського ставлення від директивного управління до фасилітації особистісного зростання. Враховуючи результати нашого дослідження, ми пропонуємо багаторівневу програму, яка базується на інтеграції класичних підходів та сучасних міжнародних психологічних моделей. Пріоритетним напрямком є подолання «інформаційної дискрепантності» та перехід від жорсткого психологічного контролю до стратегій емоційної підтримки. Як доводить системний огляд Я. Лі та М. Дауда [37], саме сприятливе сімейне оточення є фундаментальною умовою для формування ініціативи особистісного зростання (Personal Growth Initiative-PGI). Це поняття передбачає здатність підлітка до усвідомленого самовдосконалення, що стає можливим лише за умови високої самооцінки та стабільного емоційного здоров'я.

Однією з найгостріших проблем, виявлених у ході діагностики експериментальної групи, є домінування інтрузивного психологічного контролю, який батьки помилково інтерпретують як «турботу». Практичні рекомендації в цьому напрямку мають базуватися на фундаментальному розрізненні між поведінковим моніторингом та психологічним тиском. Згідно з дослідженнями К. Дж. Кемпбелл [36], психологічний контроль, що включає маніпуляції почуттям провини та загрозу позбавлення емоційної близькості, є головним предиктором низького рівня добробуту підлітка. Батькам рекомендується впроваджувати практики «прозорого моніторингу», який не

порушує автономію дитини. Це передбачає встановлення чітких домовленостей щодо безпеки та навчання без втручання у внутрішній світ підлітка. Важливо навчити батьків техніці «вербального контракту», де межі контролю обговорюються спільно. Траєкторія розвитку самооцінки, як доводять Х. Хуан та Н. Куй [39], безпосередньо залежить від того, наскільки підліток відчуває себе господарем власних рішень.

Другим критичним вектором є усунення розриву в оцінках між батьками та дітьми (*informant discrepancy*). Наше дослідження підтвердило дані М. Мюррея [33] про те, що батьки часто залишаються «сліпими» до внутрішніх тривог підлітка, сприймаючи лише зовнішні прояви його поведінки. Для подолання цього бар'єру ми пропонуємо впровадження моделі «емоційної доступності» (*Emotional Availability*), розробленої Х. Райсалі [34]. Емоційна доступність передбачає не просто фізичну присутність батьків, а їхню здатність бути чутливими до невербальних сигналів дитини. Практична рекомендація полягає у проведенні щотижневих «сімейних рефлексій», де кожен член родини може висловити свої відчуття без ризику отримати оцінку чи критику. Це дозволяє синхронізувати когнітивні карти батьків та підлітків, що є базовою умовою для подолання соціальної тривожності. Як зазначають С. Мулларкі та К. Кассел [32], саме нерозуміння в родині змушує підлітка очікувати ворожості від зовнішнього світу.

Окремим важливим аспектом практичної стратегії є врахування гендерної специфіки та вікової динаміки. Наше дослідження, підкріплене даними В. Вільянуева-Бласко та Е. Грау-Альбероли [40], вказує на те, що гендерні стереотипи, які транслиуються в сімейному середовищі, мають різний вплив на самооцінку хлопців та дівчат у ранньому та середньому підлітковому віці. Батькам необхідно усвідомити, що традиційні очікування щодо «чоловічої стійкості» або «жіночої поступливості» часто стають когнітивними пастками, які провокують тривожність. Для дівчат-підлітків характерна вища чутливість до оціночних суджень, тоді як для хлопців авторитарний тиск може проявлятися у формі протесту або приховування емоційного дефіциту.

Рекомендується модель «динамічного контракту», де міра свободи підлітка переглядається кожні пів року відповідно до його вікових потреб у автономії.

У випадках, коли деструктивні стилі батьківського ставлення набувають стійкого характеру, стратегія має включати елементи Функціональної сімейної терапії (FFT). Як доводять дослідження К. Скавеніуса [41], ефективність втручання суттєво залежить від статі та віку підлітка. Хлопці часто демонструють вищу чутливість до структурування сімейних взаємодій, тоді як для дівчат критично важливим є емоційне прийняття. Терапевтичний акцент для молодших підлітків має бути зміщений на зміну стратегій контролю, а для старших-на розвиток автономії та відповідальності. Використання технік «рольової інверсії» дозволяє батькам і дітям буквально помінятися місцями, що сприяє глибокому розумінню суб'єктивного досвіду іншого.

Особливу увагу слід приділити довгостроковій транзакційній природі стосунків. Спираючись на лонгітюдні дані С. Краусс [38], ми наголошуємо, що підтримка батьків на ранніх етапах закладає фундамент високої самооцінки, яка згодом позитивно впливає на якість сімейних взаємин у майбутньому. Впровадження принципів позитивного батьківства за стандартами UNICEF [35] допомагає трансформувати родину на «безпечну гавань». Нижче наведено таблицю, що узагальнює напрями трансформації взаємодії для підтримки траєкторії розвитку підлітка.

Таблиця 2.3.

Напрями трансформації батьківської взаємодії для підтримки ініціативи зростання

Традиційна установка (ЕГ)	Рекомендована стратегія (PGI-підхід)	Очікуваний результат для підлітка
Психологічний контроль та тиск	Неінтрузивний моніторинг діяльності [36]	Зростання автономії та самоповаги
Орієнтація на успіх за будь-яку ціну	Емоційна доступність батьків [34]	Зниження рівня соціальної тривоги
Ігнорування суб'єктивної думки	Подолання дискрепантності в оцінках [33]	Формування адекватної самооцінки
Директивне управління поведінкою	Стимулювання транзакційного зв'язку [38]	Довгострокове емоційне здоров'я
Гендерна стереотипізація	Гендерно-нейтральна підтримка [40]	Зменшення когнітивних викривлень

Реалізація цих рекомендацій дозволяє не лише покращити мікроклімат у родині, а й зміцнити психологічну стійкість підлітка до зовнішніх викликів. Батьки мають усвідомити, що гармонійне сімейне середовище-це не відсутність конфліктів, а здатність до їхнього конструктивного вирішення через діалог, повагу до ідентичності дитини та спільне прагнення до особистісного зростання.

Алгоритм впровадження моделі «Динамічного контракту» та неінтрузивного моніторингу.

Для практичної реалізації переходу від інтрузивного контролю до підтримки автономії, ми пропонуємо впровадження методики «Динамічного контракту». Цей інструмент базується на висновках К. Дж. Кемпбелл щодо важливості збереження суб'єктивного благополуччя підлітка через повагу до його приватного простору [36]. Контракт є не формальним документом, а

процесом постійного діалогу. Батькам рекомендується виділити три зони відповідальності: «червону» (питання безпеки та здоров'я, де слово батьків є вирішальним), «жовту» (сфери спільного прийняття рішень, наприклад, час повернення додому чи витрати кишенькових грошей) та «зелену» (повна автономія підлітка: вибір одягу, хобі, коло друзів, розпорядок дня).

Особлива увага приділяється «зеленій зоні». Як доводять траєкторійні дослідження Х. Хуан [39], саме розширення цієї зони відповідно до віку дозволяє підлітку відчувати власну компетентність, що є критичним для стабілізації самооцінки. Практична вправа «Карта кордонів» дозволяє візуалізувати цей розподіл: батьки та підліток окремо малюють три кола і вписують туди аспекти життя, після чого порівнюють результати. Виявлені розбіжності (*informant discrepancy*) стають предметом не конфлікту, а переговорів, що відповідає стандартам UNICEF щодо розвитку життєвих навичок [35, 33]. Такий підхід дозволяє перетворити контроль на «неінтрузивний моніторинг», де батьки залишаються обізнаними, але не тиснуть на особистість дитини.

Психотехнології розвитку ініціативи особистісного зростання (PGI) у сімейному контексті

Центральним елементом нашої стратегії є актуалізація ініціативи особистісного зростання (PGI), яка, згідно з Я. Лі (2025), виступає буфером проти емоційних розладів [37]. Для цього ми пропонуємо впровадження техніки «Сімейної інвентаризації ресурсів». Метою вправи є зміщення фокусу з критики невдач на пошук можливостей для розвитку. Батьки мають навчитися замінювати модальність «ти повинен виправити це» на «які ресурси нам потрібні, щоб ти досяг бажаного?». Це стимулює підлітка до самостійного планування змін, що є ключовим компонентом PGI.

Важливо враховувати гендерні особливості сприйняття таких запитів. Як зазначають В. Вільянуева-Бласко та Е. Грау-Альберола [40], хлопці часто потребують конкретних інструментальних завдань, які підкреслюють їхню спроможність, тоді як дівчата більше потребують валідації емоційного процесу

змін. Програма підтримки PGI має включати щомісячний аналіз «Матриці зростання», де підліток фіксує не лише результати (оцінки, перемоги), а й внутрішні зусилля (подолання страху, виявлена терплячість). Це дозволяє закріпити транзакційний зв'язок між докладеними зусиллями та позитивною самооцінкою, про який пишуть С. Краусс та У. Орт [38].

Роль емоційної доступності у подоланні соціальної тривожності:
методика «Безпечна гавань»

Для мінімізації соціальної тривожності, яка в експериментальній групі часто є наслідком очікуваної критики, ми пропонуємо впровадження щоденної практики «П'ятихвилинка без оцінок». Це час, коли батьки та підліток обмінюються новинами дня, але батькам суворо заборонено давати поради, критикувати чи оцінювати почуття дитини. Ця техніка базується на концепції емоційної доступності Х. Райсалі [34] та результатах С. Мулларкі щодо важливості корекції когнітивних атрибуцій соціальних ситуацій [32].

Коли підліток отримує досвід безпечного самовираження вдома, він поступово перестає очікувати ворожості від зовнішнього світу. Це особливо важливо у середньому підлітковому віці (14-16 років), коли соціальний тиск однолітків стає максимальним. Професійний супровід цього процесу може включати елементи Функціональної сімейної терапії (FFT), зокрема техніку «Рефлексивного слухання», де батьки мають повторити почуте від дитини, перш ніж висловити свою думку [41]. Це гарантує, що повідомлення було сприйняте вірно, і усуває інформаційну розбіжність, яка зазвичай живить конфлікт.

Системний супровід батьківської компетенції в умовах освітнього середовища: превентивні та корекційні заходи

Завершальним етапом реалізації практичних рекомендацій є розробка та впровадження моделі системного психологічного супроводу на базі освітнього закладу. Оскільки школа є основним простором соціальної взаємодії підлітка, саме тут найяскравіше виявляються наслідки сімейного дисбалансу. Ми пропонуємо відмовитися від традиційних батьківських зборів на користь

інтерактивних «Психологічних лекторіїв», спрямованих на деконструкцію застарілих виховних парадигм.

Зміст цих заходів має базуватися на популяризації результатів лонгітюдних досліджень, зокрема праць С. Краусс [38], які демонструють, що інвестиція в емоційний інтелект батьків є економічно та соціально вигіднішою за подальшу корекцію поведінкових розладів. Шкільний психолог у цій системі виступає медіатором, який допомагає батькам усвідомити транзакційну природу їхніх стосунків з дитиною. Важливим елементом є робота з групами ризику-сім'ями, де зафіксовано високий рівень «авторитарної гіперсоціалізації». Для таких родин ми рекомендуємо проведення тренінгових інтенсивів з акцентом на подоланні гендерної стереотипізації, спираючись на висновки В. Вільянуева-Бласко [40].

Ефективність такої моделі супроводу безпосередньо залежить від готовності педагогічного колективу до співпраці. Вчителям важливо враховувати траєкторії розвитку самооцінки, описані Х. Хуаном [39], щоб не ставати додатковим джерелом стресу для підлітка, який вже перебуває під тиском у родині. Інтеграція принципів Функціональної сімейної терапії [41] у шкільну практику дозволяє вчасно виявляти інформаційну дискрепантність [33] між тим, що говорить підліток вчителю, і тим, що він демонструє вдома. Таким чином, створюється єдиний підтримуючий контур, який забезпечує не лише академічну успішність, а й емоційне здоров'я підлітка, стимулюючи його ініціативу особистісного зростання (PGI) відповідно до найсучасніших міжнародних стандартів [35, 37].

Висновки до розділу 2

За результатами проведеного емпіричного зрізу, спрямованого на верифікацію психологічних детермінант впливу сімейної мікросистеми на самосвідомість підлітка, було сформульовано низку концептуальних висновків:

По-перше, обрана методологічна архітектура дослідження, реалізована на базі загальноосвітнього закладу із залученням 25 діадичних пар «батьки-підлітки», дозволила здійснити валідну експлікацію кореляційних зв'язків.

Застосування взаємодоповнюючих інструментаріїв-від класичних опитувальників А. Варги та В. Століна до перцептивно-графічних технік-забезпечило багаторівневий аналіз як експліцитних, так і латентних чинників, що обумовлюють траєкторію особистісного становлення респондентів у пубертатний період.

По-друге, диференціація модальностей батьківського ставлення засвідчила неоднорідність виховних стратегій у сучасній родині. Хоча у 44% випадків фіксується схильність до кооперативної моделі взаємодії, викликає занепокоєння поширеність інтрузивних тенденцій. Сумарний показник авторитарної гіперсоціалізації та симбіотичної прив'язаності, що охоплює понад половину вибірки, свідчить про домінування установок на тотальний психологічний контроль. Така ситуація детермінує виникнення інформаційної дискрепантності, коли батьківська опіка трансформується у фактор пригнічення автономії дитини.

По-третє, статистична та якісна інтерпретація емпіричного матеріалу підтвердила наявність стійкої залежності між вектором батьківського впливу та рівнем самоприйняття підлітка. Контент-аналіз результатів продемонстрував, що підлітки, які існують у просторі емоційної доступності та неінтрузивного моніторингу, володіють адекватними механізмами самооцінювання. На противагу цьому, директивність та проектування на дитину образу «неуспішності» неминуче веде до девальвації самооцінки, провокуючи високу соціальну тривожність та ригідність образу «Я».

По-четверте, сформований пакет практичних рекомендацій має на меті комплексну реструктуризацію дитячо-батьківських взаємин. Пріоритетним визначено перехід від суб'єкт-об'єктної диктатури до фасилітації ініціативи особистісного зростання (PGI). Робота шкільної психологічної служби має бути спрямована на подолання когнітивних викривлень у підлітків та просвітницьку деконструкцію застарілих батьківських стереотипів, що дозволить

гармонізувати траєкторію розвитку самооцінки відповідно до актуальних вікових потреб.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретико-методологічного аналізу та емпіричної верифікації проблеми сімейної детермінації особистісного становлення дозволяє експлікувати низку науково обґрунтованих положень.

Сім'я постає фундаментальним і безальтернативним інститутом соціалізації, що в онтогенетичному вимірі виконує ексклюзивну роль транслятора соціокультурних кодів. Теоретична ревізія існуючих підходів підтвердила статус сімейного мікросоціуму як первинної «матриці», де відбувається не просто засвоєння нормативних експектацій, а й задоволення вітальних потреб у безпеці та емоційній прийнятості. Психологічна константа сімейної структури, її рольова ієрархічність та функціональна спроможність захисної ланки виступають базисними предикторами здорового зростання, формуючи етос майбутньої соціальної інтеграції індивіда.

Встановлено, що модус сімейного виховання є релевантним інструментарієм моделювання Я-концепції. Аналіз сучасних психологічних парадигм свідчить: найбільш продуктивним для гармонійного генезису особистості є авторитетний стиль, заснований на синергії неінтрузивного моніторингу та глибокої емоційної доступності. На противагу цьому, інтрузивні стратегії-зокрема авторитарна гіперсоціалізація або ліберальна індиферентність-провокують деформацію ціннісних орієнтирів. Такі викривлення детермінують виникнення стійкої інформаційної дискрепантності, стаючи підґрунтям для внутрішньоособистісних конфліктів та соціальної ретріації в підлітковому віці.

Емпірична перевірка довела, що емоційний клімат родини слугує своєрідним рефлексивним дзеркалом самосприйняття підлітка. Зафіксовано пряму кореляцію між модальністю батьківських установок та рівнем самооцінки у респондентів 13–16 років. У просторі безумовного прийняття та емпатії формується стабільна траєкторія самооцінювання з реалістичним

рівнем домагань. Натомість токсичне середовище, перенасичене деструктивною критикою та сприйняттям дитини крізь призму «неуспішності», руйнує внутрішню цілісність підлітка, спотворюючи його базову довіру до соціального оточення.

Виявлено пролонгований характер впливу батьківських директив на акцентуації характеру. Гіпертрофія окремих рис підлітка постає як специфічний адаптивний механізм до дефіцитів сімейної системи. У поєднанні з сиблінговою ієрархією ці чинники програмують рольові сценарії, що зберігають свою ригідність і у дорослому віці. Експериментальні дані підкреслюють: підлітки з авторитарних сімей часто демонструють парадоксальне поєднання зовнішнього перфекціонізму з інтенсивною внутрішньою невпевненістю, що є результатом глибокої інтерналізації зовнішнього контролю.

Обґрунтовано трангенераційну природу та циклічність сімейних патернів. Дитячо-батьківські взаємини мають стійку тенденцію до несвідомого репродукування у майбутніх матримоніальних та батьківських союзах індивіда. Подолання циклічності сімейної дисфункції вбачається у розвитку психологічної рефлексії та переході до концепції усвідомленого батьківства. Це дозволяє конвертувати травматичний досвід минулого в активний ресурс для ініціативи особистісного зростання (PGI).

На основі отриманих результатів імplementовано систему практичних рекомендацій щодо оптимізації діади «батьки–діти». Ефективна корекція самооцінки підлітка визнана можливою лише за умови системного підходу, що інтегрує підтримку автономії дитини та деконструкцію застарілих батьківських стереотипів. Трансформація виховних стратегій у бік відкритої комунікації є ключовим фактором стабілізації Я-концепції підлітка та його успішної адаптації до викликів сучасного соціуму.

Таким чином, результати дослідження акцентують на необхідності розгляду сім'ї як цілісного організму, де синергія емоційних та функціональних

компонентів визначає вектор становлення духовно зрілої та соціально відповідальної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко Т. В. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2019. 165 с. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13090/1/Andreiko.pdf>
2. Анопрієнко О. В. Стиль батьківської поведінки як чинник виникнення і подолання хронічного стресу в підлітковому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2017. 249 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.10/Anoprienko.pdf
3. Вакар В., Соловей-Лагода О. А. Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості підлітка. *Психологічні студії*. 2024. № 4. URL: https://www.researchgate.net/publication/377352128_VPLIV_STILU_SIMEJNOGO_VIHOVANNA_NA_STANOVLENNIA_OSOBISTOSTI_PIDLITKA
4. Вовчик-Блакитна О. О. Сім'я як середовище розвитку дитини. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т. 7, вип. 36. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i36/12.pdf>
5. Габітус: науковий журнал. Вип. 79, ч. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. URL: https://habitus.od.ua/journals/2025/79-2025/part_2/79-2_2025.pdf
6. Далімонте-Мерклінг Д., Вільямс Дж. Стилі виховання та їхній вплив. *Енциклопедія розвитку дітей немовлячого та дошкільного віку*. 2020.
7. Джейдон П., Тріпаті С. Вплив авторитарного стилю виховання на самооцінку дитини: систематичний огляд. *Міжнародний журнал передових досліджень та інноваційних ідей*. 2017.

8. Заїка В., Шаравара Р. Вплив дисгармонійних дитячо-батьківських стосунків на виникнення адиктивних схильностей в підлітковому віці як соціальна проблема. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2023. Вип. 1 (52). С. 182–185. URL: <https://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/article/view/278661>
9. Корнієнко О. Ю. Структурні особливості сиблінгового симптомокомплексу як чинника невротичних станів особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2016. 237 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/96e/dis_KornienkoO..pdf
10. Кротенко В. І., Заставна І. С. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c79629e7-9679-42c2-9cf7-acb063ec735b/content>
11. Мельничук М., Рева М. Вплив акцентуацій характеру на формування агресивності підлітків. *Молодий вчений*. 2023. № 12 (124). С. 69–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-5809/2023-12-14>
12. Михайлишин У. Б., Юхименко І. В., Шимоняк Я. О. Акцентуації характеру та конфліктна поведінка підлітків. *Психологічний вісник*. 2024. Вип. 1. С. 108–114. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.1.16>
13. Основи соціальної психології: підручник / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osnovy-socpsych.pdf>
14. Піроженко Т. О. Психолого-педагогічне просвітництво батьків дітей раннього та дошкільного віку. *Вісник НАПН України*. 2021. Т. 3, № 2. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-1-8>

15. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія / за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ : Педагогічна думка, 2011. 200 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5077/1/11-12_.pdf
16. Психологічні основи розвитку особистості: монографія / за заг. ред. В. Й. Бочелюка. Запоріжжя : Просвіта, 2019. Т. 6. 414 с. URL: <https://khnnra.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/Kolektivna-monografiya-Psihologichni-osnovi-rozvitku-osobistosti-.pdf>
17. Ребрей Г. Як різні стилі виховання позначаються на особистості дитини. *Практичний психолог: Дитячий садок*. 2020. URL: <https://epsiholog.expertus.com.ua/870849>
18. Риси характеру дитини за порядком народження в родині. *КНП «Валківський ЦПМСД»*. 2024. URL: <https://valky.cpmsd.org.ua/news/1727091172/>
19. Сидоренко О. Б., Федоренко А. Ф. Вплив стилів сімейного виховання на особливості конфліктної поведінки підлітків. *Conference on New Horizons in Academic Research*. Caracas, 2023. С. 33–37.
20. Сова М. О., Деніжна С. О. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Київ, 2014. 212 с. URL: https://psychologdcpp.in.ua/wp-content/uploads/2020/02/psihologiya_simyi.pdf
21. Стилi виховання дітей Баумрінда. *LibreTexts Ukrainian*. 2022. URL: [https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Дошкільна_освіта/Книга_%3A_Виховання_та_сімейне_різноманіття_питань_\(Lang\)/04%3A_Виховання_Стилi/04.1%3A_Стилi_виховання_дітей_Baumrind](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Дошкільна_освіта/Книга_%3A_Виховання_та_сімейне_різноманіття_питань_(Lang)/04%3A_Виховання_Стилi/04.1%3A_Стилi_виховання_дітей_Baumrind)
22. Субашкевич І. Р., Пруднікова О. А. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських відносин. *Habitus*. 2021. Вип. 23. С. 222–226. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2021/23-2021/39.pdf>

23. Теоретико-методологічні основи інтеграції психологічного знання: монографія / за ред. О. В. Завгородньої. Київ : Слово, 2020. 180 с.
24. Теорія та практика формування особистості: монографія / за ред. О. М. Гомонюк. Хмельницький : ФОП Цюпак А. А., 2021. 460 с.
25. Харківський осінній марафон психотехнологій: зб. наук. пр. (26-28 жовтня 2023 р.). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. 480 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0056123.pdf>
26. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2011. 200 с.
27. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. *Актуальні проблеми психології*. Т. 9, вип. 9. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/75.pdf>
28. Boşca D. M., Cojocaru D. The Influence of Parenting Styles on Adolescent Development. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*. 2023. Vol. 82. P. 65–77.
29. Catalano H., Rus A., Dohotaru A., Jeder D. Parenting Styles and Children's Wellbeing. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2024. Vol. 16, No. 4. P. 231–255.
30. Power T. G. Parenting Dimensions and Styles: A Brief History and Recommendations for Future Research. *Child Development Perspectives*. 2013. Vol. 7, No. 4. P. 243–248. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3746212/>
31. Lucifora C. A., Muzzeti L. R., Reina F. T. Historizing the concept of family. *Revista Tempos e Espaços em Educação*. 2021. Vol. 14, No. 33. Art. e16795. DOI: https://www.researchgate.net/publication/358384848_Historizing_the_concept_of_family

32. Mullarkey S., Cassel K. Measuring online interpretations and attributions of social situations: Links with adolescent social anxiety. *Cognitive Therapy and Research*. 2015. Vol. 39. P. 724–738. [DOI: 10.1007/s10608-015-9705-z](https://doi.org/10.1007/s10608-015-9705-z)
33. Murray M., Galloway K., Davidson G. Parent-adolescent informant discrepancy on the Strengths and Difficulties Questionnaire in the UK Millennium Cohort Study. *Journal of Adolescence*. 2023. Vol. 95, No. 5. P. 1002–1015. [DOI: 10.1002/jad.12169](https://doi.org/10.1002/jad.12169)
34. Raisali H. Expérience émotionnelle de l'adolescent et soutien parental. *Psychologie*. Université de Nanterre, 2019. [URL: theses.hal.science](https://theses.hal.science)
35. Parenting Adolescents: A study in the Europe and Central Asia Region. *UNICEF*. 2019. [URL: unicef.org](https://www.unicef.org)
36. Campbell C. J. Parental Monitoring, Psychological Control, and Adolescent Well-being. *Dissertation*. University of Calgary, 2024. [URL: ucalgary.scholaris.ca](https://ucalgary.scholaris.ca)
37. Li Y., Daud M. N. B., Kahar R. Family environment, self-esteem, and personal growth initiative: A systematic review. *Environment and Social Psychology*. 2025. Vol. 10, No. 6. [DOI: 10.59429/esp.v10i6.3591](https://doi.org/10.59429/esp.v10i6.3591)
38. Krauss S., Orth U., Robins R. W. Family Environment and Self-Esteem Development: A Longitudinal Study from Age 10 to 16. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2020. Vol. 119, No. 2. [DOI: 10.1037/pspp0000263](https://doi.org/10.1037/pspp0000263)
39. Huang J., Xie X., Cui N. Trajectories of Self-Esteem Development for Adolescence. *SAGE Open*. 2022. [DOI: 10.1177/21582440221086611](https://doi.org/10.1177/21582440221086611)
40. Villanueva-Blasco V. J., Grau-Alberola E. Gender and age differences in the internalization of gender stereotypes. *EJREP*. 2019. Vol. 17, No. 47. [DOI: 10.25115/ejrep.v17i47.2184](https://doi.org/10.25115/ejrep.v17i47.2184)
41. Scavenius C., Granski M., Lindberg M. R. Adolescent Gender and Age Differences in Responsiveness to Functional Family Therapy. *Family Process*. 2019. Vol. 59, No. 3. P. 977–991. [DOI: 10.1111/famp.12512](https://doi.org/10.1111/famp.12512)

